

פרשת "איריס" Versilia – ספינת רכש

מאת יהודה בן-צור, מוקדש למלווה הספינה יונה ז'בין ז"ל

יונה ז'בין ז"ל

ב- 6.9.48 כתב פנחס ספיר, הממונה על הרכש באירופה, לאשכול, מרכז הרכש במשה"ב בארץ: "...החוזה על ה- 50 'יורקים' [רכש מטוסי Spitfire מצ'יה] נחתם סופית. מקווים להוציאם בזמן הקרוב ביותר... בימים הקרובים יטעין 'אתי' [אהוד אבריאלי בצ'יה]... 150,000 'מסמרים' ל'סכינים' [כדורים למטוסי 'אוויה S-199']".

ב- 9.9.48 דווח 'אתי' לספיר: "המשלוח לשי'קה [דן], 'האיש שלנו ביוגוסלביה' [הכיל: 115,000 כדורי 13 מ"מ, 125,000 פגזי 20 מ"מ... הודיע שבסוף השבוע הבא יתחיל להטיס את ראשוני 'היורקים' [לתחנת ביניים ביוגוסלביה]. רכישתם – 'ספיטפייר אחד עלה \$ 30,000' - אושרה ע"י חיל האוויר כבר בסוף אוגוסט 1948 וחלקם הוטסו ארצה (מבצעי 'ולוטה'). בטיסה הראשונה ב- 27.9.48, אירעה תקלת דלק ו- 2 מטוסים נאלצו לנחות ברודוס וטייסיהם, מודי אלון ובוריס סניור, נעצרו.

במכתב מה- 4.10.48 דווח ספיר לאשכול: "...הדבר מסבך אותנו לא מעט. אין לחשוב... שבזמן הקרוב נוכל להשתמש... בשדה [תעופה] 'ב'יורם' [יוגוסלביה]... דני אגרונסקי... דואג למשלוח אדם לרודוס שיחפש אחר מודי ובוריס... [ואם לא די בכך, ספיר מזהיר כי] קופתנו ריקה ותשלום החוב ל'יורם' בסך 600,000 'סטפנים' [\$] כפיצויים בעד העברת הסחורות הגיע זמנו. 'אתי' ודן [שי'קה] מזהירים וחוזרים... שאם התחייבותנו זו לא תבוצע במועד, חס ושלום הדבר יגרום לידי ניתוק היחסים בינינו...".

ואכן חודש לאחר מכן, ב- 11.11.48, כתב ספיר לשאול ואשכול כי: "ה'יורמים' עכבו את משלוח 500 טון ורוצים להחזירו 'לעפרי' [צ'יה]. בכלל הם כועסים... בגלל אי-תשלום החוב". מהמכתב מתברר שלעניין חוב הרכש השתרבב גם נושא מסחרי אחר, שאילין היה מעורב בו ובאשרר לעיכוב המשלוח, ספיר שוחח עם שי'קה "ובקשתי שישגי מ'היורמים' הסכמה להעברת המשלוח המונח על סירות [דוברות בדנובה] של 'עפרי' ועולה לנו בדמי השהייה. שי'קה הבטיח להתחנן בפניהם...".

בטיסת 'הספיטפיירים' השנייה, ב- 20.12.1948, נהרג מפקד המבצע, סם פומרנץ, טיס-מהנדס מתנדב מארה"ב, בטיסתו מצ'יה לתחנת המעבר ליד העיירה נקשיץ ביוגוסלביה. על אירוע טרגי זה דווח שמואל לב-ג עוד באותו יום: "יצאו 6 'יורקים' מצ'יה. מזג האוויר רע. 4 חזרו, 2 נפלו. אחד נעלם כולו, השני נמצא שרוף והטיס פצוע. כשהוטב מזג האוויר יצאו שוב 6 והגיעו ליוגוסלביה". בהגדרה, הדרך הבטוחה יותר – אמנם איטית – היתה להעביר את המטוסים בדרך הים ואכן "10 מטוסים נוספים נארוזו למשלוח בדרך הים; הכוונה הייתה להסיעם ברכבת ליוגוסלביה (...כשלושה שבועות) ומשם באוניה לארץ... מצידם העדיפו הצ'כים שכל הספיטפיירים יועברו בדרך הים...".

בתקשורת של מערכת הרכש כונה המשלוח בדרך הים, שכלל גם ציוד נוסף לחיל האוויר, 'סחורת אתי' ו/או 'משלוח שי'קה'. סמוך ליציאת המשלוח "הסתבכה הוצאת הספיטפיירים מצ'יה... הצ'כים דרשו להסדיר קודם... את עניין התשלום עבור המטוסים... הם התירו להוציא חלק... הקשיים התקציביים המשיכו לרחף... גם מאוחר יותר". לכך יש להוסיף גם את הקשיים הפוליטיים בשל "מערכת היחסים העכורה בין יוגוסלביה וצ'כוסלובקיה" - תוצאה של הקרע בין טיטו לסטלין.

ב- 3.11.48 הבריק ספיר למטה 'המוסד' בפאריס: "לשי'קה תחכרו כלי [שייט] או תקבלו... את 'המורד' [Fabio], ספינת המעפילים 'קרב עמק איילון' לשעבר, שהועסקה באותה עת בהובלת עולים, באם הוא מתאים לכך". תשובת פאריס: "ה'מורד' אינו מתאים למשלוח שי'קה'. כלי חכור אינו בא בחשבון במצב העדין ב'יורם'. ישנה סכנה של החזרת המשלוח ע"י 'היורמים' לעפרי'. לדעתי יש להכין כלי שלנו ב'ליאונרד' [איטליה], שלאחר אישור סופי של שי'קה יוכל לצאת מיד ל'יורם'. מה אתם מציעים...?".

מערכת הרכש החליטה לשגר לשיבניק את Scio. ב- 11.11.48 הגיב שי'קה: "מסכים [לקבל את] 'שיאו' בתנאי שיוכל [במנופי האוניה] להרים 2 טון. הבאת הסחורה [מצ'יה] תיקח שבוע ימים [בהשטה ע"פ הדנובה וברכבת לנמל שיבניק]", אך כעבור יומיים, הציע ספיר לאשכול-אביגור, במשה"ב בארץ: "אם נזדקק [לכלי]... למשלוח שי'קה, באשר 'השיאו' הוא בתיקון, נדחה את משלוח 'הזחלים' [טנקים, שיועדו לאוניה] 'רקס'...".

ב- 15.11 עודכן ספיר: "תיקון 'שיאו' ייקח יותר משבוע. אם יהיה צורך יחכרו כלי עבור שי"קה". ב- 20.11 האיץ שי"קה: "דורש מיד כלי למשלוח אתי". יש להודיע לו לפני צאת הכלי". רק ב- 24.11 דווח על חכירת הספינה Versilia: "הדגל של הכלי לשי"קה הוא 'ליאונרדי' [איטלקי]", אך למחרת הוברר כי: "כלי שי"קה יצא רק הערב או מחר בבוקר, 26/11, מנן [נאפולי] 'לירום' ובאותו יום הוחש לנאפולי צמד המלווים, יונה ז'בין ו'הגדעוני' ראובן [?] והספינה, שכונתה בשם 'איריס', יצאה סוף סוף לדרכה. רק לאחר יציאתה מנאפולי דווח למטה בז'נבה כי: "חכירת כלי – קשה מאוד היות ו'זקי' [זקימוביץ, הממונה על 'המוסד' באיטליה] מפריע ומסרב לעזור". 'מלחמות היהודים' בין מערכת הרכש למנגנון 'המוסד' באיטליה החלו כבר בינואר 1948.

מדו"ח המלווה עולה שהמסע מנאפולי לשיבניק נמשך תשעה ימים רצופי תקלות במכונות, במשאבת האוויר ואף במסדר האלחוט, שאילצו את הספינה להיכנס לתיקוני דרך בנמל קטן, טורו דל-גרקו בקרבת נאפולי. התקשורת עם המטה ברומא הייתה לקויה והדברים הגיעו לידי כך, שרק ב- 30.11 הגיע מונדק קרמר [פעיל 'המוסד'] לספינה ודווח למלווים: 'הבהירה' [אונית הרכש Borea] מחפשת אותנו בים בשבע עיניים ואף אחד לא ידע שמסתובבים אנו ליד נאפולי...";

ב- 29.11 הבריק שאול לז'נבה ופאריס: "הודיע מיד הסיכוי לקבלת 'היורקים'. מתי וכמה? האם סודרה למעשה חניית 'היורקים' ב'ירום'? מהשאלה ניתן להבין ששאל התכוון לטיסה נוספת על זר שנערכה קודם לכן, ב- 27.9.48. ייתכן שהוא התייחס גם לאפשרות של העברת מטוסים ב'משלוח שי"קה' בארגזים, שהגיעו ליוגוסלביה בהשטה בדנובה. למחרת היום ב- 30.11, הבריק שאול בבהילות לז'נבה ו'זקי' באיטליה: "אם הכלי שחכרתם עבור 'ירום' אינו בא בחשבון ייסע לשם 'הפרא' [ספינה חכורה בשם Fra שהייתה באותה עת בארץ]. קבלו הסכמת רומנו [הסוכן בנאפולי] והודיעו. [על הפלגת 'הפרא' מ'ארנון' [ישראל] נודיע". למחרת ב- 1.12.48 הבריק מז'נבה לשאול: "לפי הידיעות שבידינו הכלי של שי"קה התעכב בדרכו ל'ירום' לרגלי תיקונים, אולם כבר המשיך בדרכו". באותו יום הבריק 'זקי' לספיר ושאל: "הכלי ל'ירום', ששמו 'ורסיליה' [הכינוי 'איריס'] התעכב בדרך בגלל קלקול במנוע... יגיע ל'ירום' מחרתיים [דהיינו ב- 3.12]; עפ"י דו"ח המלווה, הספינה הגיעה לשיבניק רק ב- 5.12 אחה"צ ובעת שהותה בנמל 'תוקנה המכונה ומשאבת האוויר תיקון יסודי'".

ב- 10.12.48 שיגר ספיר שני מברקים לשאול, הראשון דחוף: "א. 'הרקס' ו'הפרא' מיעדים לסחורות 'אבני' [רכש של ישראל דיקנשטיין מאיטליה] ולפיכך אין צורך בשכירת 'טיבולי' [ספינה נוספת ש'המוסד' התכוון לחכור]. ב. הודהמנו לשמוע מאהוד [אבריאלי] ש'האיריס' תוכל לקבל [בפועל כבר קיבלה] משי"קה פחות ממחצית המשלוח. כיצד קרה הדבר?". והמברק השני מייד: "הכלי של שי"קה [איריס] הנושא את סחורת 'אתי' [אהוד] יצא אתמול 9/12... ולקח רק 250 טון מתוך 550. בכלי יש מים ששואבים כל הזמן. אין לכלי ניירות מתאימים. במקרה שיצטרך להיכנס לאיזה נמל תהיה תסבוכת. הצעתנו להחזיר את הכלי לשי"קה ולשלוח [במקומו] את [אונית הרכש] 'הזקן' [Maestralle]... שייקח את כל החומר [550 טון]... [או את] 'הפרא'... שבעלו הסכים לתת. ענו מיד". שאול נחרד. עוד באותו יום הוא השיב לספיר עם העתקים לזקימוביץ ואבריאלי: "אם המצב בכלי של שי"קה הוא ככתוב במברקכם, עליכם להחזירו מיד ל'ירום' [יוגוסלביה]. שקלו יפה, כי הדבר יגרום לסבוכים ב'ירום'. כמו כן קיים חשש שמלחי 'האיריס' בהגיעם ל'ליאונרד' [איטליה] יפרסמו העניין [שבירת האמברגו הבינ"ל באמצעות אוניות נושאות דגל איטלקי]".

החל מסוף 1948 נדרשו המלווים לנהל דו"ח מסע ודו"ח מסכום. מהדו"ח של יונה עולה כי אכן, בצהרי 11.12 'קבלנו מברק מ'הבירה' [רומא, מקום מושבו של 'זקי']: 'חזרו מיד לנמל ההעמסה ופרקו הסחורה. סידורים לקבלתכם נעשו. ברור שמיד שינינו הכוון לספלטו' [ספליט]. כעבור 4 שעות... מברק נוסף...: "באם המכונה שלכם בסדר וחושבים אתם שתוכלו להגיע ארצה, אזי... המשיכו ארצה. בהתאם לזאת שקלנו: א. לא היו לנו צרות מהמכונה לאחר תיקונה בשיבניק... ב. משאבת האוויר בסדר גמור. ג. הים היה שקט. ד. מהירותנו הגיעה אפילו למעלה מ- 9 מיל [קשרים]. ה. לאחר צרות ההעמסה... והקשי הרב והנזק הנגרם לסחורה בזמן טלטולה [בתהליך הפריקה], החלטנו להמשיך בכוון הביתה... [כעבור יומיים] בצהרי ה- 13.12 הים החל לסעור וב- 16.12... התקלקלה המכונה במרחק 42 מיל מקפריסין, לימסול. דלק היה לנו רק ל- 24 שעות. לאחר ניסיון של תיקון [המכונה] משך 4 שעות... נאלצנו לשלוח מברק ארצה שתצא לקראתנו ספינה ע"מ למשכנו [לגרור]. כעבור עוד שתיים הצליח המכונאי לתקן... אך נאלצנו לחפש מקלט באחד המפרצים של קפריסין... בקצה הלשון. לאחר שהים רגע... הפלגנו, אך הדלק אזל ונאלצנו לקבל מא- 16 ('אילת') [אונית "הקרוב" הראשונה של חיל הים] 4 חביות. העברת הדלק נמשכה כשעתיים ובכוחותינו אנו הגענו לחיפה ב- 18.12 שעה 21.30 (-) יונה. 25.12.48".

כאמור, 'איריס' יצאה ב- 10/12 מיוגוסלביה ארצה. באותו יום הבריק רן (כנראה נציג חה"א במטה הרכש) מז'נבה למטה חיל האוויר בארץ: "אמש יצאה האוניה 'ורצליה' [Versilia] מ'ירום' עם מטען ועליה כל הסחורה של ח.א. ב'ירום', למעלה מ- 50 טון [כנראה טעות הדפסה והספירה 2 נשמטה. צ"ל 250 טון]. בכל מקרה ברור ש'איריס' נשאה לפחות 250 טון והותירה אחריה בשיבניק כ- 300 טון, לרבות את ארגזי המטוסים וכי הספינה 'טיבולי', שנחכרה ונשלחה אחריה ליוגוסלביה ע"מ לחלץ את 'היורקים' כשלה לגמרי. המשלוח שהגיע ב'איריס' כלל: "תחמושת: כדורי 7.92 מ"מ, 13 מ"מ למסרשמיט ו- 20 מ"מ למסרשמיט וכ- 8,500 פצצות אוויר מסוגים שונים".

המידע האחרון הידוע על 'איריס' הוא: "18/12 בארץ. החוזה [חכירה] בוטל". במכתבו של ספיר לשאול מה- 25.1.1949 הוא מתייחס לפרשה, שגרמה לדבריו לחיזוק הערכתו השלילית על 'זקי-משה זקימוביץ ובעבור זמן קצר, בעקבות 'פרשת טיבולי', אף לסיום עבודתו.

קיסריה, 1 לנובמבר 2003

יונה היה מ"מ בחי"ש תל אביב. בשלהי 1947 צורף ל'מוסד לעליה ב' והוצב כמלווה באוניית המעפילים 'קבוץ גלויות' ('קוממיות'). במהלך מלחמת העצמאות הועבר למערכת הרכש, ושירת כמלווה באוניות הרכש 'הזקן' (3 הפלגות), 'בוריאה', 'ההר' ו'איריס'.